

Данас је црква опасана са свих страна углавном остацима зидова манастирског утврђења, зградом конака и делимично зидом подигнутим у новије време. Зидови градског утврђења са трима одбранбеним кулама и данашњим манастирским конаком налазе се са северне стране и сачињавају ансамбл објеката најстаријег порекла. Зид са јужне стране подигнут на измаку средњег века, обухвата црквено двориште у затворену целину. Његова траса се са југоисточне стране добрим делом подудара са правцем старих зидних платана, а с југозападне слободно продужава и под оштрим углом ломи према северу (т. IV, V, VI).

Главни прилаз манастиру је са западне стране. Са те исте стране био је на скоро истом месту ситуиран и првобитни улаз испод снажне одбранбене куле (т. V и VI). Северно од улаза надовезује се данашњи манастирски конак саграђен 1850. на иницијативу тадашњег игумана Дионисија Поповића⁵⁸⁴. Источно крило доњег приземног дела конака, са улазом на јужној страни из црквене порте, изгледа да је подигнуто на зидовима и темељима старе трпезарије. Западни, спољни зид се целом дужином наслања на темеље порушеног обимног зида градског утврђења (т. XXVI). Насупрот снажним зидовима у приземљу који представљају остатке старе манастирске трпезарије, зидови на горњем спрату конака су релативно танки. Поред овог конака који служи искључиво монашком животу, у „горњој порти“ између његовог северног зида и такозване куле Милоша Кобилића (т. IV), подигнут је, уз западно платно градског бедема, у трећој деценији овога века конак за смештај манастирских гостију. Приближно истом времену припада, у истој групи, низ мањих зграда међу којима пекара, станови за свештенике и летња кухиња. У овом делу „горње порте“ налази се бунар који снабдева манастир свежом водом за пиће. Манастирски део са радионицама, у зградама знатно млађег порекла, смештен је у правцу севера, изван оквира утврђења.

Најстарије грађевине манастирског комплекса, настале по првобитној концепцији Лазара и његових неимара су поред цркве, донжон кула, такозвана Лазарева кула (т. V) и трпезарија са монашким ћелијама. Једина очувана међу њима је донжон кула, која својим северним зидом још увек одолева зубу времена. На њеном другом спрату, са западне стране, налазе се остаци мање капеле са олтарском апсидом покривеном живописом. Ове најстарије грађевине и градско утврђење грађене су у извесном краћем временском размаку.

Посебну пажњу скреће фортификациони систем који је, својим кулама и зидним платнима распетим између њих штитио од изненађења споља, богати манастирски феуд. Врднички, а и Болоњски препис⁵⁸⁵ Раваничке повеље не дају никакве податке о одбранбеним објектима манастирског утврђења. Први и најстарији подаци налазе се у Петроградском рукопису из XVI века⁵⁸⁶, у коме се говори да је постојало седам пиргова. Један млађи рукопис из XVII века⁵⁸⁷, који се чувао у Народној библиотеци у Београду (заведен у каталогу под бр. 23), потврђује да је манастир био брањен са седам пиргова.

О монашким ћелијама нема скоро никаквих података што је сасвим природно, ако се има у виду да су грађене од лаког бондручног материјала. Судећи по поменутом рукопису из XVII века, оне су биле распоређене „уза зид“ градског утврђења, „као птичија гнезда“. Њихов положај у односу на цркву потврдила су сондажна испитивања у порти, вршена за време конзерваторских радова на цркви⁵⁸⁸ (т. VI). На њих подсећају две Каничеве гравуре из новијег времена, израђене техником бакрореза⁵⁸⁹ (т. II).

II. Ц Р К В А

Црква манастира Раванице је један од најмонументалнијих српских средњовековних споменика. У ланцу средњовековног феудалног културноуметничког, а посебно архитектонског успона, она је важна

карика, која повезује богату, минулу традицију са новим, за то доба савременим стремљењима.

Архитектуру цркве манастира Раванице јасно карактеришу два различита дела. Први, потпуно развијени део, сачињава храм цркве, наос. Са његове источне стране се надовезује олтарски простор, док су у попречној осовини смештене певничке апсиде. Други део је са западне стране дограђна припрата, нартекс, која захвата исту ширину као и наос, али је знатно нижа (т II и III). Наос са олтарским простором и два певничким апсидама доминира својим унутрашњим и спољним просторним решењем. Спољашњост је обликована са једним централним и четири мања кубета.

СКЛОП ГРАЂЕВИНЕ

Храм, наос, у својој основи испољава концепцију развијеног уписаног крста комбинованог са триконхалним решењем (т. VIII). Главни део унутрашњег простора лежи под крацима крста, релативно издуженог по својој подужној осовини. Као нови додатак, до овог случаја некоришћен на ранијим српским средњовековним споменицима (изузев Хиландара на грчкој територији) сачињавају две певничке апсиде, које се надовезују на попречне кракове крста са северне и јужне стране. Углови или дијагонално распоређени простори између кракова крста су нешто нижи. Главно кубе изнад централног простора диже се између сводних конструкција кракова крста на четири снажна стуба распоређена у угловима квадрата. Но, док стубови у основи формирају правилан геометријски облик квадрата, горе у висини, чела сводова у својим теменима су постелено нагнута са тенденцијом да скрате пречник куполе. О овом и осталим сличним сужавањима, пењући се у висину, која на изглед пружају слику непрецизности у грађењу, биће доцније више говора. Сводови попречних кракова крста су по дужини истих димензија. Мере њихових распона су нешто веће од мера по подужним осама, а сем тога су веома неправилне основе. Насупрот томе, сводови подужних кракова крста су дужи и за разлику од свода изнад западног травеја, свод изнад источног олтарског простора је издуженији. Бочни травеји у угловима између кракова крста који су нижи, готово су исте дужине, подједнако су уски и у основи јасно ограничени од суседних травеја, разапетим луцима. Њихова јачина одговара ширини лукова који одвајају западни односно источни травеј од поменутих простора у угловима. Над њиховим крајње западним и источним тачкама постављена су четири мања кубета.

Трочлани олтарски простор, подељен на три травеја, завршава се са источне стране апсидама.

Певничке апсиде, смештене са северне и јужне стране у попречној осовини главног поткуполног простора, изнутра су сегментасти облика, док су споља петостране. Њихов сегментасти облик проистекао је несумњиво из жеље протوماјстора да се добије већи простор. Као резултат ове намере зидови су по осовини певница дебљи него на спојевима са зидовима угаоних травеја. Самим тим, у горњим деловима је било условљено сужавање полуобличастих сводова попречних кракова крста изнад чела полукалота.

*РАЗУЂЕНОСТ
УНУТРАШЊЕГ
ПРОСТОРА*

Површине зидова у унутрашњости су релативно равне и мирне, без нарочитог одвајања на мања поља која би одговарала појединим травејима. Све је сведено на једноставну раван која је сликарима олакшавала посао приликом распоређивања живописа. Вертикализам ентеријера је наглашен неосетним и лаганим нагињањем појединих конструктивних елемената према вертикалној осовини у поткуполном

простору. Најдубља тачка у простору, која лежи на калоти, на овај начин визуелно добија још већу дубину.

Вертикализам је у приличној мери умекшан хоризонталним венцима којих нема много. Осим онога у куполи, постоји још један континуирани венац, који пролази дуж свих обимних унутрашњих зидова, али се прекида изнад малих апсида ђаконикона и проскомидије.

Стубови на које се ослања конструкција поткуполног простора, комбиновани су из средњег кружног стабла и четири прислоњене колонете. И оне су кружног пресека и полазе са углова издигнуте квадратне стопе. Стубови су доста снажних и стабилних пропорција. Однос њихове висине према пречнику средњег стабла је 5,65 m. према 1,00 m., то јест, висина стабла садржи 5,65 пречника. Међутим, њихову масивност донекле разбијају прислоњене колонете, које их извлаче у висину.

Стабла стубова су рађена из блокова разнобојног пешчара, дебљине 18—20 cm. Сваки овакав блок је обрађиван са по две колонете и захватао је половину пресека стуба.

Стабло стуба је ношено стопом издигнутом од нивоа пода до 53 cm. Дозидани део је завршен са горње стране квадратном плочом и торусом. Колонете су једном трећином срасле за средњи кружни тамбур стуба, док су остале две трећине слободне (т. XX).

Олтарски простор по ширини сва три травеја одговара тачно по мери ширини трију западних травеја. Средњи, знатно шири и виши травеј, завршава нешто сужена олтарска апсида, која лежи у његовој осовини. У горњем делу чело полукалите се постелено нагиње према унутрашњости, правећи највећи испад у свом темену. Овај и остали раније поменути случајеви, у горњој конструкцији раваничке цркве, испољавају се као важан нови елемент у техници грађења, који карактерише готово читаву епоху моравског градитељства. Насупрот главној олтарској апсиди, две мање, апсиде проскомидије и ђаконикома, нешто су смакнуте са подужних оса бочних травеја и подвлаче се испод подужних лукова разапетих између источних стубова и чеоних пиластера. Све три су полукружне изнутра, а споља су полигоналне, с том разликом, што су апсиде проскомидије и ђаконикона споља у основи облика закошеног трапеза, док је на угловима полигона главне апсиде, као што је случај и на певничким апсидама, начињен прелаз кружним прислоњеним колонетама. Неправилан трапезасти завршетак двеју бочних апсида натерао је неимара да уске једноделне прозоре знатно искоси, како би их што боље поставио у осовину спољне средње стране трапеза.

Сва три травеја олтарског простора су добро међусобно повезана испод широких и високих лукова. Са западне стране, овај простор је одвајао од централног поткуполног простора иконостас од кога данас нема трагова; на његовом месту налази се барокни дрвени иконостас. У овом простору, под је поплочан правоугаоним мермерним плочама поређаним без неког нарочитог реда, и издигнут је према нивоу пода у наосу.

Ако се погледа на распоред стубова у централном простору изнад којих се диже купола и на готово исти распоред травеја у западном и источном простору наоса, запажа се јасно облик уписаног крста, са међусобно одељеним травејима издиференцираним и по хоризонтали и по вертикали. Ово решење испољава се у основи и горњем делу унутрашњег простора, а и на спољашњој игри кровних површина. Певничке апсиде, које затварају са северне и јужне стране попречне кракове крста, стапајући се са њима у логичну и конструктивну целину, образују нову концепцију решења, развијеног триконхоса, односно трolistа комбинованог са уписаним крстом. Ова нова концепција утицала је на даљи развој новијих моравских споменика српске средњовековне архитектуре.

Оријентација цркве. Црква није оријентисана потпуно у правцу истока. Њена главна осовина скреће према северу под углом од 14° (т. VIII). На основу овог податка може се поуздано тврдити да је постављање темеља за грађевину извршено после пролећне еквиноције, 21 марта, када сунце почиње да се рађа више на североисточној страни. Ову тачност поткрепљују подаци из оба сачувана преписа раваничке повеље. Иако се не слажу у одређивању године настанка грађевине, и Врднички и Болоњски препис наводе да је грађење извођено у летње месеце.

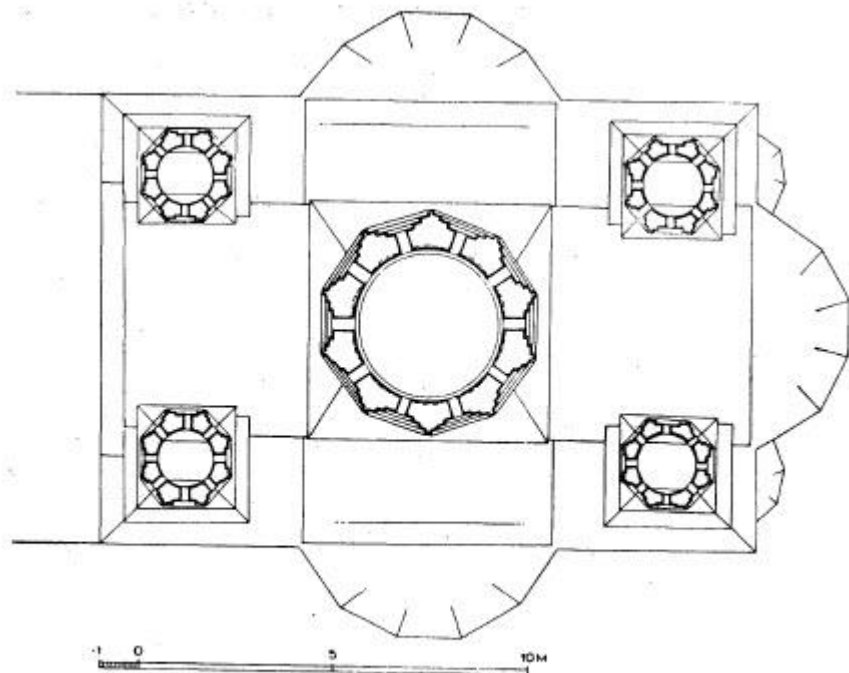
Правилност основе је изведена релативно добро. Све мере, узимане од главне подужне осе према северној и јужној половини, слажу се готово у сантиметар. Могућа разлика у неколико сантиметара, може се толерисати с обзиром на неравнине фреско малтера којим су обложени зидови. Једини изузетак и извесну малу неправилност представља јужни зид западног травеја који је на југозападном углу, где се сустиче са западним зидом наоса, повучен за 10 см. према главној осовини. Однос димензије источног и западног крака крста не треба приписивати неправилности основе, јер проистиче из потребе и унапред срачунате жеље за постизањем просторнијег олтарског простора. Источни крак крста је по својој подужној осовини за 65 см. дужи од западног, а ширина остаје непромењена. Јаче испољена неправилност изражена је тек у висини, сужавањем централног поткуполног простора.

Травеји у угловима храма, дијагонално постављени између кракова крста, одвојени су луцима мањег или већег распона и засвођени су полуобличастим сводовима, а певничке, олтарска и мале апсиде проскомидије и ђаконикона, полукалотама. Остали травеји под краковима крста су засвођени полуобличастим сводовима. На пресеку полуоблица које формирају кракове крста диже се централно кубе, а у самим углавима унутрашњег простора, у сва четири травеја између кракова крста налази се по једно мање кубе.

Сви луци у наосу су полукружни и у основи јасно истичу облик чистог уписаног крста са којим је комбинован триконхос. Они који се пружају у правцу подужне осовине правилно су изведени изузев југозападног коју скреће паралелно са јужним зидом западног травеја. С једне стране се ослањају на капителе стубова, а с друге на западни, односно источни зид наоса, то јест на профилисани венац, који на истој висини обилази дужином унутрашњих зидова. Знатно краћег распона су луци који прате правац попречне осовине храма. И они се ослањају с једне стране на капителе четири снажна стуба, а са друге се опирају о чеоне зидове певничких апсида. Нису правилно изведени и неправилност се нарочито запажа на њиховим бочним странама окренутим према осовини трансепта. Разлог овој неправилности је у диспозицији четири стуба поткуполног простора на које се луци ослањају (т. VIII).

Главни део простора наоса покривају плуобличасти сводови који у основи и крововима истичу крстообразно решење. Они који се пружају у правцу главне осовине наоса, ослањају се бочно на снажне лукове великог распона; сводови у правцу попречне осовине ослоњени су на лукове краћег распона, разапете између стубова и зидова на бочним странама певничких удубљења. У њиховом међусобном пресеку формирана је неправилна фигура квадрата, чије се све четири стране повијају према вертикалној оси поткуполног простора. У овом случају очигледно је да се ради о карактеристичној тежњи ка сужавању поткуполног простора и све јачем издизању кубета на већу висину. У угловима између ових сводова израђени су пандантифи помоћу којих је извршен прелаз у кружну основу тамбура кубета. Прелаз је обеле-

СВОДОВИ И ЛУЦИ

Сл. 46. Основа кровних површина са пресеком кроз кубета
Fig. 46. Plan de surface de toiture, Coupe de coupole.

жен кружним прстеном правоугаоног пресека. Са њега се диже десет прозора ширине 24 cm. и висине 4,35 m. од којих сваки одговара по једној страни полигона са спољне стране. Сектори између два суседна прозора су у основи конкавно изведени, а изнад прозорских отвора прелазе у правилан кружни облик на коме лежи калота кубета са теменом на 19 m. висине од пода.

У конструктивном погледу, знатно подређенију улогу имају четири мала кубета на угловима грађевине. Она се једноставно, без неке нарочите конструктивне логике, пробијају у крајњим западним и источним тачкама угаоних травеја наоса. Са северне и јужне стране, због већег распона калота, кубета наседају преко северног и јужног зида с једне, и широких снажних подужних лукова, с друге стране. Са западне и источне стране ослањају се на зидове, док на супротним странама леже на челима уских полуобличастих сводова који покривају травеје. Прелаз у кружну основу тамбура изведен је пандантифима. Тамбури су засведени калотама чија темена досежу висину од 14,20 до 14,30 m. од пода наоса.

КРОВОВИ

Кровни покривач лежи преко сводова, што је условило да распоред кровова буде у директној зависности од унутрашње конструкције⁵⁹⁰.

Централно кубе се преко свог постоља ослања на кракове крста који се у игри кровова видно истичу, док су му сви други делови кровних површина својом висином подређени. Остала четири мања кубета са живо разуђеним постољима долазе до изражаја тек у игри архитектонских маса. Отуда распоред кубета, подужног и попречног крака крста, двају певничких олтарских апсида, одговара конструктивном склопу сводне конструкције (сл. 46).

Материјал коришћен за извођење појединих елемената конструкције је у приличној мери разноврстан. Као основни материјал, употребљаван је пешчар у разним топлим нијансама, опека и сига. Ради постизања полихромних ефеката на фасадама поред пешчара и опека примењивана је и керамопластична декорација.

По процени стручњака Геолошког завода СФРЈ у Београду⁵⁹¹, највећи део тесаника и скулптура, рађен је од жућкасто руменог пешчара медене боје, са местимичним мрким жицама. Пешчар се довозио највероватније из мајдана Беле воде, удаљеног око 10 km од Крушевца⁵⁹¹. Има га крупнијег и ситнијег зрна, доста је чврст, релативно уједначене и компактне структуре. На површинама фасада, а нарочито на деловима који су били подложни утицају влажења, пешчар се по површини прилично изљускао и по дубини испуцао, због чега је током времена крпљен.

Поред тесаника беловодског пешчара, употребљаване су још две врсте пешчара који је преношен из веће близине. Коришћен је у мањим количинама, углавном за пластичну декорацију на архиволтама испод кровних венаца, нарочито на прозорским архиволтама кубади, и за тесанике на колонетама тамбура кубета. Један је жућкасте боје бречасте структуре и поред песка и ситнијег шљунка има фосилних остатака ситних шкољки и пужева, међусобно слепљених неком врстом кречњачког цемента. Налази се, у мањим количинама, на површини земље северно од манастирског комплекса, у непосредној близини винограда. Други је знатно мекши, ситније структуре, у свежем прелому светлије боје која касније навлачи тамнију патину, и релативно је лак. Може се ноктом запарати. За сокле и первазе на улазима певничких апсида, употребљен је и тамно црвени пешчар из околине Св. Петке код Параћина, данашњег раваничког метоха, мада га има доста и у току реке Црнице.

Сига је добављана вероватно из села Бигар које је још у средњем веку добило име по овом материјалу. И данас се на атару села Бигар налази добар део манастирског имања, а по причању монахиња, у њему има још трагова старих мајдана сиге, односно бигра.

Речни облукат, употребљаван за трпанац у зидним масама, коришћен је директно из речног корита речице Раванице. Полупритесан и ломљен камен, доношен је из ближе околине манастира.

Опека је тамно црвене боје, одлично печена и звонког звука. Има је разних облика и димензија, углавном у зависности од места за које је била намењена. Најчешће је употребљавана опека приближно квадратног облика, полагаана у хоризонталне редове између тесаника, различите величине и дебљине од 5 до 4,5 cm. ширине од 22 до 21,5 cm. дужине од 30 до 27 cm. Поред опеке ових димензија, на доњим деловима фасада, између сокла и хоризонталног венца, и за израду шаховских поља у тимпанонима малих кубичних постоља и забатима кракова крста, примењиван је други тип, вађен је из калуца, са димензијама у просеку од 8,5 cm. дебљине, 14 cm. ширине и 29cm. дужине.

За колонете великог и малих кубета употребљаван је кружни облик опеке, вађен из специјалних калуца. Примерак извађен из североисточног кубета показује да је из једног калуца вађен двојни облик који се према потреби ломио и употрељавао као две опеке. Због бољег превезивања често је употребљавана цела опека. Њен пречник на великом кубету износи 25 cm, а дебљине је од 5,5 до 6 cm. На мањим кубетима димензије ове врсте опеке су сразмерно мање, у пречнику имају 25 cm, а дебљина им је 4,5 cm.

Као четврти и пети облик употребљавана је, у декоративне сврхе, опека уграђивана у зупчасте венце, 5,5 cm. дебљине, 14 cm. ширине и 29 cm. дужине и опека нешто мањег формата, уграђивана у оквир око архиволти и зупчастих венаца на малим кубетима, 3,5 cm. дебљине, 12 cm. ширине и 29 cm. дужине. У искључиво декоративне сврхе, употребљавани су и крстати лончићи од fine глине, одлично печени.

У радовима на оправкама цркве које је изводио јеромонах Стефан, употребљен је релативно мали број опека касноантичног порекла, што сведочи да је за ове сврхе коришћен материјал са рушевина оближњег локалитета, и нешто опеке мањих димензија жућкасто црвене боје, слабо печене и рђавог квалитета,

Малтер, данас потпуно петрифициран, справљан је од мешавине веће количине врућег гашеног креча, песка, ситнијег шљунка и примеса ситно туцане опеке. У сводним конструкцијама и језгру зидова употребљаван је грубљи кречни малтер са примесима ситнијег шљунка, беличасто модре боје. За обраду оплате фасада коришћена је друга врста малтера, са ситним шљунком и туцаном опеком, розикасте боје. Трећа врста, употребљавана за фуговање, финије је структуре, маснија сивкасто беле боје са примесима ситно просејаног песка.

У конструктивне сврхе употребљавана је храстовина која је полагана кроз масу зидова дужином и служила је за равномерно слегање, као нека врста серклажа.

Иако је црква била првобитно покривена оловом, на крововима се једва налази по који траг углавном на местима на којима је приликом покривања олово залазило у месо зида. Већи део трагова пронађен је у сондама дуж фасадних зидова. Олово је по свој прилици добављано из Новог брда.

У сондама, а веома често и на разним местима у малтерима Стефанове припрате, справљаним од грубље просејаваног шута, налажени су фрагменти разнобојног стакла од окулуса са прозора, у облику диска, са ојачаним ободом и мало пунијом средином.

КОНСТРУКЦИЈА ТЕМЕЉА

Сондирања у темељима грађевине, вршена за време конзерваторско реставраторских радова, показују да су темељи у директној зависности од концепције плана цркве, односно њених делова изнад земље. О томе јасно сведоче сонде (т. VII).

Према својој конструктивној намени, разликују се две врете темеља. Једни подухватају спољне зидове грађевине, а други су провучени испод четири носећа стуба поткуполног простора, као нека врста роштиља за укућење.

Стопе темеља споља су јаче спуштене испод зидова западног дела грађевине, а нарочито испод северног и јужног зида западног травеја, зидова обеју певница и апсида олтарског простора. Испод апсидијалних испуста, полигонално обрађених, изведени су темељи полукружног облика. У односу на друге, стопе темеља ђаконикона (45 cm) и проскомидије (40 cm) су нешто јаче испуштене што може да буде последица непрецизног меревања. С унутрашње стране грађевине темељи немају никаквих испада у виду стопе, већ су сведени под вертикалну раван зидова наоса. Овакав начин фундирања није изузетак, већ је веома чест случај при грађењу средњовековних цркава⁵⁹³. Градитељу је било много једноставније и лакше да са једне нивелете на стопи темеља пређе у горње полигонално решење зидова. Сем тога, на овај начин постигнута је стабилност супструкције и већа носивост темеља.

Дубина темеља са источне стране у осовини олтарске апсиде износи 73 cm, а испод западног зида цркве 1.30 m. Првобитни сокл око цркве био је висок 93 cm, а из равни зида је испадао 17 cm. Био је обрађен слично фасадним зидовима у алтернацији редова тесаника и опека с том разликом, што је између редова тесаника убациван само по један ред опеке. Са горње стране завршавао се каменом профилисаним торусом⁵⁹⁴.

Темељи су зидани од речног облутка и ломљеног камена утапаног у већу количину црвенкастог малтера справљеног од креча, песка, шљунка и ситног комађа туцане опеке

Ниво терена око цркве некада је био нижи. Са западне и јужне стране, судећи по остацима старе калдрме, разлика између данашњег и некадашњег нивоа износи 64 cm.

Испод целе грађевине простире се у дебелом слоју здравица црвенкасте масне глине помешане са крупним шљунком и облацима. По носивости је веома издржљива и један од најподеснијих материјала за фундарање.

Стабла стубова комбинована су од једног средњег стуба већег пречника (101 cm.) и четири колонете на угловима, дијагонално распоређене (са пречником од 26 cm.). Стубови су зидани од тесаника величине половине профила стуба, постављеним унакрсно да би се избегло поклапање спојница. Висина тесаника је од 16 до 21 cm. Спојнице између два суседна тесаника покривене су широким фугама финијег малтера, преко кога су најпре чвршћим, оштрим предметом извлачене линије, а потом је црвеном *al fresco* бојом имитирана опека.

Стопе стубова су у основи квадратне, високе 53 cm. од пода. Опшивене су малтером и живописане су. Испод малтера су у горњем делу завршене квадратном плочом са торусима који у основи прате разуђени облик стубова. Непосредно испод нивоа пода оптерећење стубова се преноси на укрсне тачке темеља.

Карактеристично је да исти облик стопе има и завршни камен стабла стуба који на овом месту има улогу капитела и испада упоље по 10 cm. својом висином од 21 cm. Његову архитектонски једноставну и скромну обраду, доцније је допунио зограф. На деловима испод торуса, који обилази око коланета, живописац је набацио дебљи слој малтера и бојеним ефектима дочарао стилизоване лавље главе којима се завршава орнаментална трака сваке колонете.

Конструкција лукова и сводова се ослањају на капителе по површини стабла стубова. При томе се пазило да површина налегања буде мања од горње површине абакуса.

Зидови су рађени од камена и опеке. Са унутрашње стране зидани су од полупритесаног, ломљеног камена, бираних облутака и опеке. И са спољашње стране зидови су од камена и опеке, али од добро обрађеног камена, са употребом керамопластичне декорације у техници која носи све одлике својствене искључиво цркви манастира Раванице, а преко ње и читавој епохи моравског грађења.

Конструкција зидова са унутрашње стране је релативно на свим пунктовима уједначена, изузев на ивицама на којима се зидови леме или сустичу, и на пиластрима извођеним од прецизније тесаног камена, обично пешчара. Дobar део зидних површина је покривен живописом, због чега је теже доћи до потпуних закључака.

Доњи део зида јужне певнице и северни зид западног травеја у висини скленог орнамента показују да су зидови рађени од ломљеног једва притесаног камена и одабраног речног облутка са доста неравним површинама. На овако небрижљиво обрађиваним местима, да би се изравњала површина, извођено је дерсовање широким неправилним спојницама малтера. Изузимајући овакав случај, спојнице су готово редовно засецане укусо и то тако, да је горњи део спојнице подвлачен до 2 cm. испод камена, а доња ивица се изравњавала са спољном површином нижег камена. На исти начин су укусо засецане спојнице и на спољним фасадним површинама, само што су оне затваране, фугама финијег, чвршћег и отпорнијег малтера који је био истурен за 3,4 до 5 mm упоље.

КОНСТРУКЦИЈА СТУБОВА (Т. XX)

КОНСТРУКЦИЈА ЗИДОВА

Унутрашња маса зидова испуњавана је трпанцем сачињеним од ломљеног камена, облутка, комађа сиге и опеке који су утапани у већу количину малтера. Дужином самих зидова, због равномернијег слегања, полагане су дрвене стеге од хрстовине. Међутим, за још боље укућење зидова служили су хоризонтални венци који рашчлањавају фасаде на три зоне, пружају се дужином свих зидова, повезују их и врше функцију хоризонталних серклажа. То су велики блокови пешчара, са једне стране на фасадама профилисани и искоришћени у декоративне сврхе, да са друге, у конструктивном погледу захватају целу дебљину зидова, окрућују их и делују на њихово равномерно слегање. Да би се целокупан конструктивни систем још боље држао, раванички неимари су се послужили и дрвеним распињачама од хрстовог дрвета, које су имале улогу да самостална четири стуба поткуполног простора укруте и међусобно, а и са зидовима. Оне су постављане скоро редовно у висини лежишта лукова или сводова.

Са спољашње стране зидови су рађени од алтернираних редова камена пешчара и опеке. Камен је претежно окерно мрке и медено топле боје, са понеким местимично убачним комадом сивог односно сивкасто модрог тона. Величина појединих тесаника се креће од 20 до 30 ст. висине и од 25 до 180 см. дужине. Између суседних тесаника у истом реду обично је уграђивана по једна насатично постављена опека, ређе по две. Било је случајева, на пример на северној певничкој апсиди, да услед велике дужине тесаника није могла да се постави насатична опека. У таквим случајевима неимар је трудећи се да не поремети већ усклађени ритам полихромије, директно преко тесаника имитирао црвеном бојом опеку. Дубина појединих тесаника у зидној маси досеже од 30 до 50, па и 60 см. Вертикалне спојнице између два и два суседна реда камена се никада не поклапају, а водило се рачуна и о томе да не буду једна близу друге, већ што је могуће даље. Сви редови тесаника а и опеке, постављени су хоризонтално и теку непрекидно дуж свих фасада. Њихова висина није увек једнака, али тесаници постављени у једном реду на свакој фасади задржавају исту висину. Међутим, дешава се да на појединим местима и редови опеке и камена, чак и под оком нестручњака готово неприметно падају не држећи хоризонталну линију пружања. Ова неправилност се може добро запазити на северној фасади цркве у пољу уоквиреном широком лучном архиволтом у горњој зони проскомидије и на самој певничкој апсиди. Сваки ред тесаника смењује појас од три, а никада од два реда опеке. Изузетно, по један ред опеке налази се у приземним деловима грађевине, у првобитном соклу и у доњој хоризонталној зони. При врху доње зоне, у појасу на који належе профилисани венца, изведена су четири реда опеке, а одмах изнад венца положен је један ред опеке. Већ средња и горња зона зидане су од наизменичних редова камена и појасева од по три реда опеке (т. XIII).

КОНСТРУКЦИЈА ЛУКОВА

Сви лукови у наосу цркве су полуобличастог облика. Знатно већег распона и правилнији су они, који се пружају у подужном правцу, док су попречно рапзепети, између стубова поткуполног простора и чеоних страна певничких апсида, краћег распона и неправилнијег облика. Изведени су од релативно правилних тесаника пешчара са ређе употребљаваном опеком и то само на местима на којима је градитељу било потребно да испуни шири распон спојница између двају суседних тесаника. Њихови ослонци, односно пете лукова, било да се опиру о зидну масу или стубове, почињу углавном изнад венца профилисаног са торусом и абакусом, који се на висини од 6,15 m. од пода пружа дуж свих унутрашњих зидова наоса (т. IX—XI). Сем ових, на западном зиду

наоса изнад портала, према полукружном облику једне доста старе пукотине која се оцртава преко живописа, назире се у зидној маси олакшавајући лук. Он је на томе месту постављен зато да оптерећења горње конструкције зида пренесе на бочне стране и на тај начин олакша архитравни завршетак на унутрашњој страни портала. Сем овог случаја, на другим местима се у унутрашњости цркве не могу под живописом да запазе слични примери.

Споља, на забатима сва четири крака крста, лукови су изведени од прецизно обрађених лучних тесаника пешчара, са зрачним спојницама и украсним орнаментима преплета на чеоним странама. Њихово место и распон детерминисани су висином и распоном полуобличастих кракова крста, тако да на спољашњости лукови у овом случају обележавају унутрашњи распоред конструктивног система. Насупрот томе, лукови распоређени у горњим зонама бочних травеја на северној и јужној страни, немају никакве конструктивне везе са унутрашњим распоредом сводова. О њиховој функцији на овоме месту, биће касније речи.

Лукови на западном порталу изведени су од добро тесаних квадера пешчара, наизменично смењиваних са по три опеке. И опека и камен међусобно су везани широким зракастим спојницама. Лукови на прозорима израђени су, у већини случајева, као бифорални отвори. Они су увек тесани у једном блоку тесаника са полукружним, орнаментисаним тимпаномом, чији је пречник кривине срачунат да захвати ширину отвора и оба допрозорника Међутим, има случајева, (на пример: источни прозори, северни и јужни прозори у горњим зонама Ђаконикона и протезиса и оба бифорална отвора у горњој зони западне фасаде) да су рађени од једног блока пешчара, тј. да су им прозорски отвори и лукови перфорирани у једном монолитном теснику (т. XXXVI, XXXVII, XLIII, XLIX, L, LI, LII).

КОНСТРУКЦИЈА СВОДОВА

Полуобличасти сводови су рађени од сиге, са квадерима ређаним у низу хоризонталних редова са зрачно распоређеним спојницама. Местимично, без неког одређеног система, убацивана је и понека опека. Како са унутрашње стране није видљив начин зидања сводова јер су сводне површине покривене живописом и накнадним лепом, подаци о њиховој конструкцији добијени су на основу спољњег изгледа. Истина, спољне површине сводова су нешто грубље обрађене, пошто су сводари боље тесани према унутрашњим површинама.

Полукалите певничких апсида, судећи по северној певничкој апсиди, изведене су од сиге са појасем тесаника обрађених у камену пешчару на њиховим чеоним странама. На тај начин је постигнута солиднија конструкција у којој је сига, са понеком опеком, служила само као лака испуна.

Конструкција пандантифа је једним делом покривена живописом, док су површине без живописа касније малтерисане тако да је за сада немогуће одредити како су рађени.

Дебљина сводова се тешко може одредити прецизно. Она вероватно износи од 40 до 45 cm.

У начину извођења сводова и лукова могуће је да је употребљаван систем без скела. Дрвена оплата, односно шаблони преко којих је извођена сводна конструкција, полагаани су на испаде абакуса капитела и обимног венца, те је на тај начин избегнуто подизање скеле од нивоа пода цркве.

Централно кубе је у основи решено споља полигонално са десет страна од којих свака има по један узак и висок прозорски отвор степенасто засечен. На угловима полигона на којима се састају по две суседне стране; постављене су кружне колонете, једном трећином уграђене у зидну масу тамбура. Са унутрашње стране кубе је углавном кружно, са карактеристичним благо конкавно изведеним деловима тамбура између отвора прозора. Одмах изнад прозорских отвора прелази се у кружну основу на коју належе калота кубета (сл. 46).

Калота кубета са пречником од 3,58 m. изведена је од алтернираних редова тесаника сиге који се смењују са 2 до 3 реда опеке Сваки ред је постављен са спојницама зракасто центрираним према средишту сферичног волумена калоте. У самом темену налази се призматично обрађен камен завршац („кључ“) са ужлебљењем за крст. Дебљина свода калоте при самом темену износи 40 cm.

Четири мања кубета су споља осмострана, а изнутра су кружне основе. Унутрашњи пречници нису исти код свих. Оба кубета са западне стране су пречника око 1,60 m., док су друга два са источне стране нешто ужа, са пречницима од 1,50 m. Конструкција калота изведена је од сиге и опеке, само што се у односу на калоту великог кубета која је доста правилно рађена, овде није водило рачуна о правилном смењивању редова опеке и сиге; опека је убацивана према потреби.

Свих пет купола је остало оригинално. После Стефанових оправки изведених на цркви 1719. године ондулациона линија завршних венаца била је замењена равном линијом⁵⁹⁵.

ПОКРИВАЊЕ

Првобитно покривање било је изведено оловом, полагањем директно преко сводних површина, без дрвене оплате. О томе сведочи низ чињеница преко којих се не може прећи. 1568. године, аустријски изасланик Пигафета је на повратку из Цариграда за Беч свратио у манастир и забележио је да до његовог доласка Турци нису дирали цркву, а да је оловни покривач стајао нетакнут на крововима (Рад. Ј. А., С, стр. 132). Ово је први податак о томе како је црква била покривена. Осим тога, белешка показује и да је за време турских напада углавном страдало утврђење са трпезаријом и монашким ћелијама⁵⁹⁴.

За време сондажних радова уз темеље цркве са спољних страна, а нарочито са јужне и источне стране, нађено је доста отпадака олова које је горело. Укупна тежина олова извађена из шута износила је 150 до 200 кгp. Исто тако, приликом радова на крововима, нарочито уз вертикалне површине кубичних постоља (као што је био случај на источној страни постоља североисточног малог кубета), налажени су закивци од кованог гвожђа на којима се око широких, пљоснатих главица задржало омотано олово са старог покривача. Доста претпоставки о првобитном покривању пружа и модел цркве на ктиторској композицији (т. XII, сл. 6). Поуздајући се у чињеницу да су ктиторски модели овог периода сликарства доста верно одражавали архитектуру објекта, може се пажљивом анализом доћи до закључка да је олово полагано директно преко сводних површина.

После Стефанових оправки на цркви, које су се претежно односиле на оголене сводне површине обрасле растињем, покривање је највероватније било изведено ћерамидом, од ње није остало никаквих видних трагова изузев понеког фрагментираног комада у трпанцу на сводовима.

Грађевина је први пут добила дрвену кровну конструкцију преко које је изведено покривање лимом, тек у јесен 1844, за време раваничког игумана Дионисија Поповића⁵⁹⁸. Приликом ових радова порушени су ниски назици, који су истицали у крововима подужне краке крста, да би се изнад сводова лакше и једноставније извела кровна конструкција на две воде. Употребљена је чамова грађа, која је до наших дана

за 80 одсто иструлила, а преко ње је било извршено покривање таблама поцинкованог лима, По свој прилици, и овај покривач је био дотрајао, те је 1925. изведено последње покривање лимом купљеним у Параћину.

Читав склоп грађевине изведен је изванредно конструктивно. Централни поткуполни простор, са главним кубетом обухваћеним полуобличастим сводовима кракова крста, који сачињава језгро грађевине, наслеђе је ранијих већ познатих решења, из доба које је претходило моравској епохи грађења. Он је целисходно, логично и веома конструктивно конципиран. Ову већ познату концепцију још јаче наглашавају апсидијални простори са полукалотима, које се први пут код нас јављају у овој градитељској школи, мада су ранија крстообразна решења са северне и јужне стране била затварана равним зидним плохама или неком врстом ниских вестибила. Истина, сва решења на овим местима нису вршила неку одређену конструктивну улогу, осим што са тих страна затварају унутрашњи простор.

Извесну конструктивну нелогичност у погледу на унутрашње решење пружају и четири мања кубета распоређена дијагонално у угловима грађевине. Међутим, у спољњем обликовању маса њихов распоред је добро смишљен и она изванредно држе равнотежу горњих разуђених делова грађевине.

Зидна појачања, у облику плитких пиластера, изведена су на спољним фасадним странама, на местима на којима су зидови најјаче оптерећени. Она су углавном на угловима грађевине. Поред своје конструктивне улоге, имају и декоративну. У унутрашњости нема ових појачања изузев на бочним странама олтарске апсиде. Коси потисци лукова и сводова међусубно паралишу и своде у приближно вертикалну резултанту, или се дифузно преносе на ослонце бочних и релативно снажних зидова. Но, да би што боље косе потиске свео у резултанту, градитељ се послужио надзицима, као мртвим теретом изнад лежишта сводова, дуж свих обимних зидова храма.

Распоред архитектонских маса раваничке цркве изведен је доста логично. Гледајући грађевину споља, није нимало тешко уочити шта лежи у њеној унутрашњости. Сви елементи у просторној композицији имају своје место и одговарају једноставној и логичној концепцији унутрашњег решења. Централну тачку представља велико, централно, десетострано кубе. Оно сасвим логично израста из снажног кубичног постоља укљештеног између кракова крста који су јасно истакнути у крововима. Нижи, бочни, угаони делови искоришћени су за смештај остала четири мања кубета. Висини кровних венаца ових угаоних делова одговара висина венца певничких апсида и главне олтарске апсиде. Источна страна је рашчлањена на три полигонатне апсиде. Две бочне апсиде ђаконикона и протезиса су знатно уже и ниже од главне олтарске апсиде. Оне су све заједно повезане и на тај начин формирају на источној фасади изванредно рашчлањену композицију.

Однос између унутрашњости и спољашности је веома присан. Може се слободно рећи да је спољашност грађевине негатив унутрашњег решења. Та искреност која се недвосмислено манифестује у односима између унутрашњег и спољњег решења је најизражајнија одлика ове грађевине, па и читаве моравске епохе грађења. Преко њене спољашности, распореда маса а донекле и у декоративним елементима, одмах уочавамо унутрашњу конструкцију. Сем тога, готово сва камена декорација грађевине покрива површине конструктивних елемената који избијају на спољне површине зидова. Али, и поред тога што је спољашност органски везана за унутрашњи архитектонски склоп грађе-

*КОНСТРУКТИВНОСТ
ГРАЂЕЊА*

*ПРОСТОРНА
МОНУМЕНТАЛНА
ПЛАСТИКА ГРАЂЕВИНЕ*

вине, синхронизација између спољњег и унутрашњег решења малих кубета над угаоним просторима, није најбоље изведена. Посматрана споља, мала кубета остављају утисак логичности. Она су постављена као мртви терети у односу на дијагоналне косе потиске централне куполе; сем тога, у живој игри маса одржавају изванредну равнотежу једне смишљене просторне композиције. Међутим, њихово унутрашње решење не оправдава логичност конструкције⁵⁹⁹.

Цела грађевина лежи на високом соклу⁶⁰⁰ формираном од високог банка изиданог од два реда тесаника са једним редом опеке између њих и при врху завршеном профилисаним каменом од торуса и плоче. Током времена је спољни ниво терена, услед нагомиланог шута и наноса, нарастао нарочито са источне стране. Своју нормалну висину досеже тек на западној фасади цркве.

Сумирањем свих квалитета који се огледају у просторној и монументалној пластици равничке цркве, добија се у том погледу снажна импресија једног зрелог и оформљеног решења. Одлично пропорционисане масе својом хармонијом пружају доказ о спремном и извршном градитељу, неимару. Мирноћа и стабилност доњих површина фасада, пењући се постепено у висину, прелази у живу, веселу и разиграну композицију са степенастим повлачењем ка поенти: централној куполи. Ово пирамидално моделисање силуете објекта са завршном поентом, чије тежиште лежи на главној вертикалној осовини и са извесним наговештајем скулпторалних тенденција за обликовањем споменика у његовој спољашњости, дошла је у потпуности до изражаја на равничкој цркви. Та тенденција се осећала још и раније, на рашким и косовскометохијским грађевинама. Она се провлачи све до моравске епохе у којој постаје општа карактеристика свих споменика.

*КОМПОЗИЦИЈА ФАСАДА
(Т. XIII—XVIII)*

Површине фасада су оживљене пиластерима, кружним прислоњеним колонетама и хоризонталним венцима. Пиластери су употребљени као нека врста појачања на угловима грађевине и изван равни зидова су за 9 cm. Сем ових на угловима, налази се по један пиластер уз певничке апсидијалне испусте. Са горње стране, у последњој зони, сваки пар пиластера је повезан са по једном широком архиволтом, изведеном у живо орнаментисаним лучним тесаницима камена пешчара. Пиластри на западној страни храма деле фасаду по вертикали на три поља (т. XIII). Средње поље је више и маркира ширину главног брода наоса, док су бочна поља нижа и одговарају нижим бочним травејима. Отуда се при погледу на композицију ове фасаде добија утисак неке врсте тробродне грађевине, што и одговара распореду сводова над унутрашњим простором западних травеја.

Са истом функцијом, да би се јаче нагласила вертикала, постављене су на свим трима апсидама полукружне прислоњене колонете распоређене дуж спојева сваке две суседне стране спољњег полигона апсида. Слично пиластерима, колонете се у последњој зони настављају орнаментисаним, каменим, на исти начин прислоњеним, стубићима, а затим завршавају капителима преко којих су рапете камене следе аркаде. На тај начин се постигло да сваку страну полигона апсиде испод кровног венца завршава по једна слепа аркада. Архиволте крајњих аркада у самим угловима апсида нису подухваћене прислоњеним колонетама, већ належу на орнаментисане камене конзоле. Са источне стране, на два крајњим пољима полигона олтарске апсиде, ове конзоле не леже у самим угловима где се зидови апсиде превезују са бочним зидовима ђаконикона и протезиса. Из техничких разлога оне нису ни могле бити постављене на тим местима, пошто би се због очигледно веће ширине ових страна у односу на остале повећао и полупречник кривине архиволте, која би у том случају ударала у сам кровни венац. Због тога је градитељ на овим местима, да би одржао континуитет

крајњих архиволти по висини са осталим, морао да исправи грешку која му се том приликом појавила. Он је повучене површине зидова за 9 cm., уоквирене архиволтама, постепеним испуштањем камена и опеке изравнао са испуштеном површином зидова изнад аркада.

Као и на апсидама тако су и на кубетима употребљене колонете које стварају ефекат виткости и елеганције тамбура. Оне једноставно полазе са кубичних постоља дуж ивица по којима се сустичу две и две суседне стране октогоналних тамбура и завршавају капителима. Преко капитела су повезане испуштеним, на малим кубетима једноструким, на великом кубету двоструким лучним озупчаним венцима од опеке.

Други елеменат укомпонован на фасадама цркве су хоризонтални камени венци профилисани од торуса и плоче. Они теку континуално дуж свих фасада на истој висини, и то доњи, нижи на 2,42 m а горњи, виши на 6,59 m. од првобитног нивоа земље. Поред своје конструктивне улоге, поделом фасада на три зоне, ови венци подвлаче извесну хоризонталу и на тај начин истичу равнотежу, мирноћу и стабилност грађевине.

На забатним површинама зидова Кракова крста, унутрашњу конструкцију у полуобличастих сводова маркирају широке полукружне архиволте изведене у камену. Сличан је случај и на постољима малих кубета. На трима странама постоља и то углавном онима које су на домаку ока, свако од њих има по једну полукружну архиволту. Оне маркирају на спољашњим зидићима постоља прелаз из равних унутрашњих површина зидова у сферне троуглове, пандантифе. На странама постоља окренутим према главној подужној осовини, нема архиволти.

Зидне површине фасада оживљене су још на западној страни двома уским нишама, порталом наоса, односно бочним певничким улазима, прозорима и једном розетом. Прозори су једноделни, већином у облику бифора, а један је у облику трифоре. Готово по утврђеном правилу, сви су распоређени тако, да увек налажу на хоризонталне венце и у средњој и у горњој зони.

ЕФЕКТИ ПОЛИХРОМИЈЕ

Полихромја фасада равничке цркве постигнута је комбинацијом природних боја камена пешчара, опеке и керамопластичне декорације.

Цела грађевина изведена је у хоризонталним алтернираним редовима окерно руменог беловодског пешчара, ређе са по неким квадером сивкасто модрог камена и опеке слагане у по три реда. Тако је на фасадама постигнуто живо треперење топлих тонова камена и опеке између широких спојница малтера. Овоме треба додати да је готово свака опека уграђена на фасади, била накнадно освежавана црвеном бојом⁶⁰¹.

Карактеристично је да су у доњим деловима фасада уграђивани релативно шири редови камена који су се пропорционално висини све више сужавали. Ово би се могло протумачити на тај начин, што је шире блокове квадера било теже износити на горње скеле. Осим тога, постигнут је и перспективни ефекат губљења фасадних маса у висини. Овај ефекат потенцира и боја употребљаваног камена: у доњим партијама примећује се да је коришћен пешчар црвенкасто медене а и жућкасто окерасте боје, пок су кубета и њихова постоља завршени углавном светлим, сивкасто беличастим пешчаром. Овакав распоред може се тумачити тиме, што је за горње делове грађевине било лакше подизати пешчар на одговарајућу висину. Поред ове чисто конструктивне логике, којом је владао искусни пратомајстор, ређањем камена од јачих до слабијих тонова одоздо навише, постигнут је и оптички ефекат перспективног стремљења силуете грађевине у висину.

Од керамопластичних елемената употребљавани су једино крстолики лончићи, уграђивани око камених архиволти, прозорских отвора, а понекад су убацивани и на фасадне површине, ако је градитељу, у недостатку прикладнијег материјала, било потребно да испуни неко место на зиду.

Сокл грађевине израђен је од чвршћег пешчара, Једре, катакада стакласте структуре. Сасвим природно, за овај део грађевине је камен специјално одабирани да би трајније одолевао влажењима проузрокованим сливањем воде са кровова. Исто тако, изванредну чврстоћу показује и малтер у фугама сокла.

Пластично обрађени делови, архиволте, прозори, колонете и конзоле обрађивани су од три врсте камена пешчара. Један је изразито руменкасте боје, компактне структуре и средњег зрна, други је жућкасто окерасте боје, крупнијег зрна и слабије структуре, док је трећа врста сивкасто беличасте боје, доста ситног зрна и готово да се може ноктом парати. При изради појединих декоративних елемената често се није водило рачуна о томе да камен исте структуре или исте боје буде употребљен на одговарајућем елементу. Архиволта или слепа аркада били су комбиновани од тесаника пешчара и по боји и по структури. Отуда равничка пластика изванредно делује неусиљеношћу и мекоћом.

Полихромни ефекат грађевине необично снажно делује на посматрача, а појачан је живо пропорционисаним и рашчлањеним површинама фасада и разуђеношћу маса у горњим деловима⁴⁰². Оваквом утиску несумњиво доприноси патина која донекле ублажава и истовремено повезује црвену боју на опекама са природном медено руменкастом бојом камена пешчара.

Камен је на фасадама уграђиван тако да делује као природни материјал. Изузетно, на неким местима, на пример, на северној певничкој апсиди, преко дужих тесаника пешчара је бојом имитирана једна до две насатичне опеке. Осим у овом случају, трагови боје се могу приметити и на каменој декоративној пластици, у тимпану западне бифоре на јужној страни, на великој западној розети или у тимпану прозора на протезису у доњој зони. Употреба боје на каменој пластици потиче највероватније из доба зидања. Поред цинобера и кобалтзелене, црвени крапак је коришћен на пластици и у већим количинама за освежавање опеке на фасадама, а поуздано потиче из доба зидања грађевине⁶⁰³.

ПОРТАЛ, И СПОРЕДНИ УЛАЗИ

На цркви постоје четири улаза. Главни је са западне стране и лежи у подужној оси наоса. Најбоље је обрађен и архитектонски потпуно оформљен. Остали прилази цркви су накнадно отворани, па зато не само да нису обликовани, него су доста ружно постављени. То су два бочна певничка улаза који леже на попречној осовини наоса и улаз на северном делу западног зида цркве који је служио као веза између наоса и нартекса. Отвор главног западног портала наоса, чија је висина за 67 cm већа од ширине, уоквирен је равним, полираним мермерним довратницима и надвратником. Полукружне архиволте уоквирују тимпан и изведене су од лучних тесаника пешчара и опеке. Између сваког лучног квадера су наизменично, у релативно строгом поретку, ређане по три опеке са радијално извученим спојницама. Северна бочна врата између наоса и нартекса су накнадно отворена, доста неспретно конципирана и без икаквих претензија да буду украс. И везе порте са наосом цркве преко певничких апсида су касније отворене. Њихови довратници и надвратници су очигледно млађег порекла, пошто су клесани од црвеног пешчара од кога је рађен и сокл око цркве и нартекса.

Од свих улаза у наос, западни портал је најбоље решен, иако би се у односу на место могло очекивати богатије решење; веома је скромно и једноставно решен и степенасто засечен у зидну масу. Правоугаони оквир сачињавају мермерни довратници заједно са гредом надвратника, а оба довратника су по једанпут засечена, глатко полирана, повучена за 10 cm. од спољне фасадне равни зида и уоквирена једним редом насатично ређане опеке. Опека, која га уоквирава, бојена је заједно са спојницама малтера, што оставља утисак неиспрекидане црвене бордуре. Ширини степенстих уусака довратника одговарају полукружне архиволте изведене у наизменичном ређању од по једног лучног каменог тесаника и по три опеке. Карактеристично је да опекама у унутрашњој архиволти одговарају лучни тесаници у суседној архиволти и обрнуто. Трећа, последња спољна архиволта, ширира је од осталих; њена површина је у равни површине зида. Насупрот оним двома унутрашњим, изведена је од тесаника пешчара са по једном радијално постављеном опеком између, а уоквирена је једним редом насатично ређане опеке која је бојом повезана у неиспрекидану траку. Тимпан портала је у облику полукружне нише у којој се налази доста ретуширана фреска Богородице са Исусом. Довратници и архиволте су премазани танким слојем фреско малтера са живописаним биљним и геометријским орнаменталним тракама из средине XIX века. Како се нивои подова у наосу и нартексу разликују за 22 cm., испред портала налазе се два степеника.

Данашњи изглед западног портала на први поглед не даје утисак да је оригиналан. У односу на концепцију декоративне обраде осталих отвора на грађевини, као што је случај са прозорима, с обзиром на богатство декоративних мотива употребљених на њиховим оквирима, главни портал је прилично скромно, готово сиромашно конципиран. Сем тога, једино је за довратнике коришћен мермер, а сва декоративна пластика извођена је искључиво у камену пешчара. Због те недоследности, овом проблему мора да се приђе и са других страна. Из дела текста Стефановог рукописа⁶⁰⁴ у коме се најпре говори, у општим контурама, о стању манастира

*„ВЕРЕТОХ ПЪЕТЪ И ВЪСМА ПОРЪШЕНЪ И ЛЪКСЪ ИЗФЪСТНВШЪ, ТАКО НИ
ВЛАТОМ ПОЗНАВАТИ СЯ⁶⁶ другим речима један од улаза, вероватно главни
и припратѣ изъ темеля падши, а по цркви пофатила
Велика доѣвеса. . .*

Текст је доста неодређен. Може се тумачити тако, да се врата нису могла разазнати на нартексу, који је био срушен до темеља, а може се схватити и да се односи на главни прилаз манастирском комплексу, па чак и на врата, односно портал на наосу храма. Ни Петковић, тумачећи овај запис, ништа одређеније не говори о томе на која се врата односи текст⁶⁰⁵. Међутим, захваљујући анализама на терену дошло се до закључка да је портал оригиналан. Неколико сонди испод малтера показале су да су сви делови портала повезани истим спојницама малтера и по боји и по структури, које у потпуности одговарају спојницама на осталим ближним оригиналним деловима зида. Осим тога, може се јасно запазити на опекама боја црвенога краплака која је употребљавана за освежавање опеке на фасадама. То значи да је извесним стицајем околности портал остао декоративно необрађен, из разлога о којима ће доцније у тексту бити речи.

Овај улаз је очигледно накнадно пробијан кроз зидну масу у северозападном углу цркве. Димензије отвора су 1,02 m. ширине и 2,02 m. висине. Отвор врата је направљен грубим пробијањем зида, без икаквих претензија за улепшавањем. Да би се добило што више у ширини а да се истовремено на спољњем западном зиду изиђе у распону између два пиластра, отвор је нешто искошен и проширен на рачун северног зида. Зидна маса је одозго подухваћена храстовим дрвеним талпама. Ова веза између нартекса и цркве је доцније затворена дрвеним вратима која се ретко користе.

Сасвим је логично да улаз не би био овако конципиран на једној изванредно решеној фасади још док је она била слободна, односно док јој није била дограђена припрата. Да је улаз накнадно пробијен онда када је западна фасада била слободна, нема сумње да би био оперважен каменом оквирима који би га у неку руку оформили. Међутим улаз је пробијен још пре окончања живописа у цркви, за време дограђивања Лазаревог нартекса. Као доказ може да послужи анализа живописа са унутрашње стране у наосу, у самим вратима и споља у нартексу. Фреска са фигуром анахорета св. Павла Тивејског постављена је између ктиторске композиције и северног зида у ширини унутрашњег отвора врата, што значи да је према овој ширини подешена; заједно са својом подлогом, потпуно се прилагођава надвратнику и мало се повија према његовом испаду. Насупрот овом тврђењу, могло би се навести да је светачка фигура св. Павла Тивејског, пошто није дата цела, пресечена баш накнадним пробијањем врата. Међутим, имајући у виду и ову претпоставку, следују даљи докази у прилог тумачења да је фреска очигледно оригинална и везана за остали Лазарев живопис у цркви. Испод црвене оквирне бордуре која завршава фреску на самом надвратнику, нема никаквих трагова друге боје, а цела површина фреске је одједном израђена, без икаквих трагова спојева који би се морали показати у случају да је због пробијања врата била оштећена и накнадно ретуширана. Фигура св. Павла Тивејског дата је у природној величини баш због суседних фигура које су исто тако рађене, па живописац није хтео да чини оступања. Отуда фреска оставља утисак као да је скраћена механичким путем, односно одсечена за време пробијања отвора

Из свега следује закључак да су ктиторска композиција, фигура св. Павла Тивејског и делови живописа на северном зиду, рађени тек пошто су врата била пробијена, односно да су северна врата на западном зиду пробијена пре него што су површине зидова око њих биле живописане⁶⁰⁶.

ПЕВНИЧКИ УЛАЗИ

На северној и јужној певничкој апсиди налазе се улази који су служили као директна веза наоса са црквеном портном. Постављени су између двеју суседних колонета у приземној зони на крајњим испуштеним странама полигона апсиде. Ширина њихових отвора износи око 60 см., а висина условљена висином хоризонталног кордон венца, релативно је мала и износи око 1,70 м. Оба улаза су оперважена, у време када је постављан сокл око грађевине, црвеним каменом пешчаром. И довратници и надвратник су доста круто профилисани са торусом засеченим на рубу оквира.

И ова два улаза на цркви су касније отворена. Анализирајући њихов положај у односу на бифоралне отворе над њима, може се на основу конструктивне логике проценити да ови улази не одговарају смишљеној и оригиналној концепцији градитеља који је показао своју вредност компоунујући остале делове грађевине. Првобитно горње бифоре нису могле бити постављене тако, да средњим стубићем и допрозорницима належу на архитрав отвора. Овај проблем много убедљивије решава пукотина на живопису са унутрашње стране јужног отвора. Сондама испод млађег живописа, лево и десно од отвора, откривена је по једна пукотина које показују до које се ширине ишло са пробијањем зида. Том приликом фреска ратника св. Теодора Тирона, у доњем десном углу са источне стране улаза, била је обијена и накнадно је преко новог додатног материјала имитирана црвена бордура, да би се употпунио оквир фигуре. На оригиналним деловима зидова је употребљен маснији малтер сивкасте боје, док је на додатним деловима, којим су изравњани обијени бочни зидови пролаза, употребљен малтер слабијег квалитета, са више креча.

На источном зиду отвора, на младом слоју живописа, постоји розета у којој је чвршћим предметом 1760. година, што несумњиво говори у прилог томе да је отвор за врата пробијен још раније.

Облик прозора и њихов распоред на грађевини били су условљени највероватније композицијом и декоративном обрадом фасада. Сем прозора на кубетима, којих је укупно 42, на нижим површинама зидова цркве има их 20, заједно са розетом на западној фасади. Не би се смело рећи да је било стварно потребно 62 прозорска отвора за осветљавање наоса.

*ПРОЗОРИ
(Т. XXXIII—LU)*

Према архитектонском облику и садржини примењене декоративне пластике они се деле на неколико типова. По облику има их са једним уским и издуженим отвором као што су прозори на кубетима или на апсидама ђаконикона и пратезиса и, са нешто ширим и релативно издуженим отворима, оба прозора у средњој зони западних травеја са северне и јужне стране. Претежан број прозора је са двојним отворима међу којима су неки са ужим и издуженијим отворима, на бочним странама травеја ђаконикона и пратезиса у обема зонама, а вероватно и јако оштећени прозор у горњој зони на олтарској апсиди. Сви остали двојни прозорски отвори су релативно шири и репрезентативније конципирани. Једина трифора на западној страни добила је место у горњој зони, на вертикалној осовини фасаде. Изнад ње је постављена, једина на цркви, велика розета. Она је на најистакнутијем месту, на надвишеном зиду забата који затвара средњи западни травеј наоса. Већина прозора је рађена из више делова, а неки су извођени од монолитних блокова пешчара на којима су исклесани отвори.

Перфорације зидних маса прозорским отворима извођене су закопавањем бочних страна које су се шириле према унутрашњем простору наоса, док су доње стране отвора усецане косом равном површином, или степенасто. Овакав начин ширења отвора према унутрашњости храма није редак случај, а служио је томе да пропусти више светлости. С обзиром на добро распоређен већи број прозора, унутрашњост храма добија светлости у изобиљу, тако да се готово изгубила она стара тежња за мистичним ефектима.

Распоред прозора на грађевини градитељ је извео строго водећи рачуна о хармонији композиције фасада и о симетрији, како у вертикалној, тако и у хоризонталној подели појединих зидних површина. Они су увек у вертикалним осовинама између двају суседних пиластера, или су у вертикалним осовинама најистуренијих страна апсидијалних испуста. У односу на хоризонталну поделу, њихов положај је фиксиран хоризонталним кордон венцима. Сваки прозор у средњој или горњој зони лежи на кордонском венцу. Њихов распоред, није увек зависио и од распореда унутрашњих травеја грађевине, а нарочито распоред прозора према угаоним травејима. Отвори су, на западним травејима са северне и јужне стране померени нешто ближе западноме зиду, док су они на источним травејима померени према источном зиду. Ова неповезаност са унутрашњим решењем очигледно је производ жеље за постизањем спољњег ефекта преко хармоније архитектонске композиције фасада.

Углавном, сви прозорски оквири израђени су од светлијег, сивкастог, ситнозрнасто беловодског камена пешчара, уједначеног по боји и без примеса других тонова. Овакав избор материјала за прозоре на којима декорација заузима најважније место, био је неопходан због тога што на светлијем и тонски повезаном камену декоративна пластика јаче долази до изражаја, него на шареном и тамнијем, на коме се губи пластичност услед слабијег контраста сенке и светла.

Првобитно затварање прозора било је изведено транзенама од штука са окулусима од разнобојног ливеног стакла. На жалост, до данас се није сачувао ниједан такав примерак на грађевини. Фрагменти

поломљеног стакла налажени су у шуту приликом сондирања у темељима, у каснијим Стефановим рестаурираним деловима венаца, у северном забату крака крста, и у малтеру његовог нартекса. Нађено комађе показује да су окулуси имали по средини диска задебљање од 3—5 mm са постепеним стањивањем ка ободу, док је обод био ојачан. У погледу на боју, може се констатовати изванредно богатство и разноврсност тонова од кобалт плаве и зелене, љубичасте, светлије жуте и окер, па до ултрамаринско плаве и мрке. На овај начин, колористичном дифузног светлошћу која се богато расипала по унутрашњости храма, постизао се је ефекат мистичног расположења верника.

Трагови гвоздених решетки су сачувани једино на допрозорницима северног прозора у средњој зони према западном травеју (т. XXXVIII). То су највероватније остаци каснијих радова на затварању, односно заштити прозорских мембрана.

Западна розета налази се у осовини западне фасаде, на забату који затвара подужни крак крста грађевине (т. XXXIII, XXXIV). Рађена је из два камена блока пешчара, вешто спојена по хоризонталној спојници, што се може приметити тек из непосредне близине. Пречника је 1,20 m., а дебљине 12 cm. Кружног је облика и перфорирана. Употребљени мотив орнамената је двочлана трака; у средини је ружа са два реда радијално поређаних листића, а од ње, према ободу розете, полазе осам трака које се наизменично преплићу са концентрично постављеним мотивом осмица. По ободу читав овај сплет уоквирава кружни тордирани штап, на коме се смењују по један пунији и по два тања гајтана. Да би била јаче истакнута, оперважена је спољним концентричним низовима опека за крстоликим ланчићима између, затим једним кружним каменим прстеном пластично обрађеним и, најзад, још једним низом опека са керамопластичним елементима. Све заједно лежи у пољу тимпана обрађеног у облику шах поља који уоквирује широка полукружна архиволта. Розета и поменути елементи који сачињавају њен оквир, сведени су у површинску раван зида, док је једино архиволта испуштена упоље за 10 cm., са ослонцима на двама бочним пиластерима. Прстенасти, спољни камени оквир око розете, обрађен је по површини геометријским преплетом комбинованим од ромбичних двојних трака и повезаним на унутрашњем и спољњем рубу са по једном траком. Елементи шах поља су рађени од сивкасто белог пешчара и опеке, а у зидну масу су уграђивани тако, да спојнице у односу на хоризонталу или вертикалу иду под углом од 45°. Дијагонално постављена шах поља се налазе једино на овом месту цркве. Важно је напоменути да је ова розета једина и да их на црквеној грађевини више није било.

Западна трифора је изведена непосредно испод розете (т. XXXV). Трајни отвори су подељени стубићима правоугаоног пресека са заобљеним двама бочним предњим ивицама. Сваки од њих је тесан из једног комада пешчара заједно са нешто ширим кубичним стопама и капителима. С горње стране, са допрозорницима они придржавају полукружни тимпан. У монолитном блоку тимпана исклесани су преломљени и нешто у темељу пригњечени луци, који са горње стране завршавају отворе. Сви елементи трифоре су богато декоративно обрађени геометријским и биљним скулптованим орнаментима. Оквир око ње се састоји из низа крстоликних лончића између два реда насатичних опека. Као што је био случај и са розетом, и трифора је сведена у површинску раван фасадног зида. Она је једина на цркви и као таква је добила најрепрезентативније место на западној фасади. Није директно наслоњена на кордонски венац као што је то случај са свим осталим отворима, већ је одигнута за два реда опеке. На жалост, заклоњена је кровом Стефанове припрате, тако да се може сагледати само њена горња половина.

Бочне бифоре на западној фасади су рађене по истом типу (т. XXXVI и XXXVII). Налазе се на бочним пољима вертикално издељеним пиластрима у горњој зони. Заједно са трифором у средини, издвајају се од осталих прозора по богатству декора и пропорцијама. Изведени су из монолитних блокова пешчара. Отворе су делили стубићи, који су током времена уништени. Завршеци отвора су били изведени са по два преломљена лука маркирана тројном траком. Око камених оквира, у њиховој равни, постављен је низ крстоликих лончића и насатично поређане опеке као на прозору са северне стране, а са једним редом лончића између два реда опеке на прозору са јужне стране. Све заједно, са бочних страна, уоквиравају пиластри, који одозго носе нешто ширу полукружну архиволту.

Прозори на бочним фасадама у средњој зони се разликују по величини (т. XXXVIII—XL и XLIV—XLVI). Ужи и издуженији су на бочним олтарским и западним травејима, док су шири на певничким апсидама. Сем тога, на певницама и олтарским травејима су постављене бифоре, а изузетно на бочним странама западног травеја су једноделни отвори. Са спољашњих страна допрозорници су оперважени по једним редом насатичне опеке, изузев код певничких отвора, где допрозорници директно леже уз вертикалне прислоњене колонете. Рађени су из делова који сачињавају с једне стране тимпан прозора, док су са друге стране доњи делови заједно изведени из једног блока камена (као што је случај са бочним), или су одвојено рађени допрозорници именови (као на певничким прозорима). Бочни отвори су повучени у зидну масу за 6—8 см. и одозго су оперважени полукружном каменом архиволтом, а певничке бифоре леже у равни зида.

Бмфоре на бочним фасадама у горњој зони варирају по величини (т. XLI—XLIII и XLVII—XLIX). Прозори на ђаконикону и протезису су нешто ужих отвора, док су на певницама и западном травеју шири. На жалост, на свима су отпали стубићи. Једино су на северној фасади, на прозорима певнице и западног травеја сачувани храстови дрвени менои, постављени за време рестаураторских радова, 1844. Није искључено да је њихов облик доста верно пренет са камена на дрво. Сем прозора на ђаконикону и протезису клесаним у монолитним блоковима пешчара, сви остали су рађени из делова и постављени у раван фасадних зидова. Из монолитног блока пешчара је клесан и прозор на олтарској апсиди, у горњој зони, са свим карактеристикама поменутих прозора.

Источна бифора (т. L) је архитектонски решена слично бифорама на певницама. Од њих се разликује релативно ужом и издуженијом формом, што је последица уже стране полигона олтарске апсиде. За време турских разарања јако је оштећена, а пешчар у коме је клесана, сав је испуцао. На појединим местима су се делимично задржали остаци декорације на основу којих се може извести приближна реконструкција. Дионисијевим оправкама цркве испуцали допрозорници и тимпан прозора су искрпљени. Том приликом, на јужном допрозорнику у висини капитела, изведена је сасвим плиткорелефно у штуку људска глава, очигледно рађена под утицајем старијег фрагмента који је са овог места отпао, или по угледу на конзолу са ликом у јужном углу олтарске апсиде (т. LXV).

Источни отвори на проскомидији и ђаконикону (т. LI) су једноделни и узани, јако оштећени, тако да се данас једва примећују контуре њихових првобитних облика. Оба су клесана из по једног монолитног квадера пешчара. Површина њихових оквира сведена је на раван површине источних страна полигона апсиде. Истовремено су по величини најмањи отвори на цркви. До конзерваторских радова 1956,

били су омалтерисани кречним малтером, а знало се да постоје на основу њихових унутрашњих шупљина.

Прозори на главном и споредним кубетима су уски, издужени и степенасто усечени у месо зида. Распоређени су у осовинама десет поља на главном кубету и осовинама од по осам поља на остала четири мања кубета. Сва поља у којима леже прозори, међусобно су раздвојена колонетама, а одозго, преко капитела, уоквирена су ондулационом линијом озупчаних кровних венаца.

Декоративна обрада заостаје за прозорима на фасадама. Употребљавана је искључиво на архиволтама. На прозорима великог кубета, камена декорација је нашла место и на унутрашњим и на спољним архиволтама. На свакој од њих су уграђена три обрађена тесаника, по један у темену и по два у петама архиволти, међусобно одвојена са по три опеке. На малим кубетима није исти случај: на спољним архиволтама декоративна пластика није нашла места, а унутрашње су, мада не увек декоративно обрађене. По два па и три прозора, оријентисана према кровним површинама односно заклоњена од ока посматрача, често су завршена каменим али необрађеним архиволтама. И у овом случају се назире она основна одлика, која иде у прилог тумачењу обликовања срачунатог на спољне ефекте.

*НИЗОВИ АРКАДА НА
ПЕВНИЦАМА И
ОЛТАРСКОЈ АПСИДИ (Т.
LIII—LV)*

Низови аркада су распоређени на апсидијалним испуштеним деловима грађевине. Оне спајају вертикалне прислоњене колонете које се пружају дуж преломних суседних поља октогона, а свака од њих са горње стране испод кровних венаца завршава по једно поље зидова апсида. Аркаде на трима средњим пољима подухваћене су кубичним капителима, док су на угаоним пољима подухваћене конзолама. Њихова функција је чисто декоративног карактера, пошто не одговарају функционално унутрашњем конструктивном решењу. Рађене су из три до четири лучна тесаника чије спојнице зрачно иду према центру кривине. Оне све нису једнаких димензија; полупречник лучне кривине је зависан од ширине сваке стране полигона које нису увек истих димензија. Отуда се на бочним странама олтарске апсиде појављује грешка, јер обе бочне конзоле нису могле да стоје у угловима апсиде, већ су нешто повучене, да би се полупречник ових двеју аркада ускладио са димензијама полупречника осталих.

Све аркаде су полукружно решене, са тесаницима који покатакд продиру за 50 до 60 см. у зидну масу. Чела архиволти су декорисана биљно-геометријским преплетом. Приликом ранијих оправки цркве, поједини лучни тесаници нису враћени на одговарајуће место са којег су били испали већ су измешани што, поред њихове доста слободне и живе израде, оставља још живљи утисак (т. LIV, LV).

Архиволте су декоративно обрађена чела широких лукова на зидовима забата кракова крста и на бочним површинама зидова према угаоним травејима грађевине. Сем ових, нешто уже архиволте налазе се изнад бочних поља на западној фасади и као њихов пандан, на источној фасади изнад апсида ђаконикона и протезиса. Све оне испадају из равни зида до 10 см. и уоквирују шах поља (као што је случај на забатима кракова крста) или прозорске отворе на бочним угаоним просторима грађевине.

Луци на забатним странама кракова крста, поред своје декоративне улоге, маркирају на спољашњим зидовима унутрашњу конструкцију. Они споља јасно означавају висину и положај полуобличастих сводова. Исто би се могло рећи и за архиволте на бочним странама западне и источне фасаде. Изузетно, архиволте на северној и јужној фасади, разапете на површинама зидова угаоних простора, немају никакву другу улогу осим декоративне. Оне не одговарају распореду

унутрашње конструкције, али су споља употребљене зато да заврше композицију бочних фасадних делова, то јест, да повежу пиластре у горњим зонама.

Рађене су у камену пешчара који није увек исте боје. Поред окерног и сивога, употребљаван је и румени пешчар, често двеју различитих боја које су ређане једна до друге. Архиволте на бочним угаоним просторима цркве нису биле наслоњене директно на хоризонтални кордонски венац, већ су од њега одвојене за три реда опеке. Од свих архиволти нарочито је страдала она на источном забату. После обављених конзерваторских радова пронађен је један њен лучни тесаник. По својим димензијама, одговара осталим трима сачуваним архиволтама.

Колонете су употребљене на апсидама и тамбурима кубета. Полукружног су пресека и према пречнику има их тањих и дебљих. На четири мала кубета и на апсидама су истих димензија, са пречником од 18 cm. На централном кубету су пречника 25 cm. аналогно димензијама колонета на четири унутрашња стуба, који носе кубе. Уграђене су у масу зида за 1/3 обима, а постављене су увек дуж ивица на местима где се састају суседне стране. Рађене су из наизменично ређаних опека и тесаника пешчара, преко којих су се непрекидно превезивали алтернирани редови са равних површина фасада. Облик опеке употребљаван за колонете показује да су се из једног дуплираног комада извађеног из калуца могле користити по две опеке. Тесаници камена су одговарали фиксираним мерама колонета, само што су им бочни делови били прилагођавани правду страна, односно угловима под којима су се суседне стране сустицале.

Колонете на апсидама у горњим зонама прелазе у камене орнаментисане прислоњене стубиће који носе неку врсту капитала, који су изведени кубично, по вертикалној осовини су благо преломљени и прилагођени тако, да њихова тангентна равна буде паралелна или да се поклопи са тангентним равнима архиволти слепих arkada. На кубетима, колонете су завршене капителима преко којих се повезују луци кровних венаца калота.

Профили на фасадама и у унутрашњости цркве нису нарочито богати. На местима где су распоређени, имају за циљ да нагласе другостепену пластику. Профилација је мирна и једноставна, најчешће комбинована из плоче и торуса. Профили су увек слободно исцртавани и још слободније извођени, без коришћења циркула. Покаткад делују као недорађени, али су због тога живи и веома мекани. У већини случајева преовлађује сличан тип профила.

На фасада су обично подешени да одбијају воду упоље, са плочом која је са горње стране благо искошена према споља. Профил сокла није тако обрађен; на испуштеној плочи која одозго завршава банак, налази се торус. Зарез са горње стране омогућавао је задржавање воде, што је био главни разлог да касније пропадне и буде замењен новим.

Венци су рађени од опеке или од комбиноване опеке и камена. Главни кровни венац који завршава фасаде, иде непрекидно, на истој висини, око грађевине. Почине на западној фасади од западног зида забата и на њему завршава. Његов првобитни изглед је непознат у целини, али се може реконструисати на основу пронађеног фрагмента пешчара који је био уграђен и према коме је, вероватно, рестауриран венац од сиге за време игумана Дионисија Поповића. Врло је једноставног и упрошћеног профила. Цео венац се састоји из једног реда зупчасто постављене опеке и каменних блокова пешчара профилисаних плочицом и кимом.

ВЕНЦИ

На кубетима и истакнутим деловима Кракова крста на крововима, није исти случај: венци су рађени искључиво од опеке. Једино су централно кубе, његово постоље и западни забат завршени двоструким озупчаним венцем, док су сви остали изведени са једноструким зупчастим венцима. С обзиром на пропорције, централно кубе је морало да буде овако завршено. Исто тако, на западној фасади при чијој је обради многим архитектонским елементима посвећена нарочита пажња, дупли озупчани венац од опеке само је употпуњавао њено богатство.

УНУТРАШЊИ ВЕНЦИ

Ови венци имају профил од плоче и торуса, као и они на фасадама. Висина унутрашњег подужног венца одговара висини спољњег који по хоризонтали дели средњи од горње зоне. Било је већ речи и о томе да је постављен по целој ширини зида и да је служио истовремено као нека врста серклажа за укрућење и изравнавање зидова.

ПРОФИЛИ КОНЗОЛА

На цркви су заступљена два типа конзола. Једне се налазе на угловима постоља малих кубета и носе архиволте на свакој страни постоља; профил им је комбинован од торуса и плоче. Конзоле другог типа распоређене су у угловима апсидијалних делова грађевине; њихов профил се састоји из равне, мало испуштене површине на горњем делу на коме је распоређена декорација и пластично обрађеног цвета, који се налази доле. С обзиром на то да је на њима пластика сведена у раван, профилација је релативно скромна и једноставна.

ПРОФИЛ СОКЛА

Релативно високи банак одозго завршава камен са профилом комбинованим од плоче и торуса.

СТОПЕ СТУБОВА И КОЛОНЕТА (Т. XX)

Стопе стубова у наосу су најпре подзидане, а затим завршене профилисаним каменом пешчарем. Профилација се састоји од плоче и торуса. Плоча, у основи квадратна, завршава кубичну масу озиданог дела, а торус се повија по облику хоризонталног пресека стабла стуба који носи. На овај начин је постигнут изврстан ефекат са торусом стопе, која изгледа као да се расплињава под снажним оптерећењем масивних стубова.

Стопе стубића на многим прозорским отворима су страдале изузев аутентичних примерака сачуваних на западној трифори. Оне су једноставно кубично решене, прате облик стубића и са њима су клесане из једног каменог блока.

ПРОФИЛ НА ПОРТАЛУ И ПРОЗОРИМА

На порталу наоса није било декорације. Сва пластика портала је сведена на три степенаста засека у зидној маси који се са горње стране око тимпана лучно савијају. Две спољне архиволте оперважене су по својим конвексним странама, са по једним редом насатично ређане опеке, и сведене у чеоне равни лукова. Довратници су изведени од глчаног белог мермера и на исти начин као и архиволте уоквирени су редом насатичне опеке.

Профилација прозорских оквира је врло скромна пошто је карактер пластике, употребљене као декор, плиткорелефан, односно сведен на две тангентне равни. Преплет као главни мотив ове декорације, рађен је углавном на мирним и развијеним површинама. Декоративни елементи се одвајају из равни позађа од 1 cm. до највише 4 cm. Најчешћи профили су тордирани или чисти полукружни торуси на бочним допрозорницима или архиволтама. Прозори нешто повучени у месо зида, одозго су оперважени архиволтама које испадају у односу на површину отвора, али су сведене у раван зидова. Међутим, већи број је уграђен у раван фасадних зидова.